

autem crederet, et caveret : si caveret, evaderet. Excitemus nos quantum possumus, dilectissimi fratres, et, somno inertiae veteris abrupto, ad observanda et gerenda Domini praecepta vigilemus. Simus tales quales esse nos ipse praecepit dicens : *Sint lumbi vestri accincti et lucernae ardentes in manibus vestris; et vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando veniat a nuptiis, ut cum venerit et pulsaverit aperiant ei. Beati servi quos adveniens Dominus invenerit vigilantes* (Luc. xii, 35-37). Accinctos nos esse oportet, cum expeditionis dies ^a venerit, impeditos nos et

A implicitos apprehendat. Luceat in bonis operibus nostrum lumen et fulgeat, ut ipsum nos ad lucem claritatis aeternae de hac saeculi nocte perducat. Expectemus solliciti semper et cauti adventum Domini repentinum, ut, quando ille pulsaverit, evigilet fides nostra, vigilantiae praemium de Domino receptura. Si haec mandata serventur, si haec monita et praecepta teneantur, opprimi dormientes diabolo fallente non possumus, servi vigiles Christo dominante regnabimus ^b.

LECTIONES VARIANTES.

^a Proditionis dies Pem. Imp.

^b Regnabimus. Amen Foss. 5.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

XXVI. — *Impeditos et implicitos.* Pamelius scripsit **B** non agnoscent reliqui neque veteres editiones. Et *impeditos nos et implicitos.* Quam sane lectionem reperi in tribus antiquis exemplaribus. Sed vocem nos alioqui sensus est integer absque illo vocabulo. Itaque delievi.

LIBER

DE ORATIONE DOMINICA.

ARGUMENTUM. — *Tres complectitur partes tractatus S. Cypriani de Oratione Dominica, in quo librum Tertulliani de Oratione imitatur. In priore ostendit Orationem Dominicam esse omnium excellentissimam, summe spirituales et ad impetrandum efficacissimam. In altera vero parte Dominicae Orationis complectitur explicationem, septemque ejus partes principales, Tertulliani vestigiis inhærens, decurrit. Demum in tertia parte Orationis conditiones expendit, docetque Orationem esse debere, 1° perseverantem et assiduam, exemplo Christi Domini; 2° vigilantem ac toto corde effusam, exemplo sacerdotis qui ante orationem præfatione præmissa parat fratrum mentes dicendo: Sursum corda, et respondet plebs: Habemus ad Dominum; 3° bonis operibus et eleemosynis consociatam, Tobiae instar et Cornelii; 4° omnibus diei horis ac præsertim tribus ab Ecclesia Orationi destinatis, tertia nimirum, sexta et nona, mane nec non et vespere esse orandum. EDD.*

I. EVANGELICA præcepta, fratres dilectissimi, nihil

aliud sunt quam magisteria divina, fundamenta ædificandæ spei ^c, firmamenta corroborandæ fidei, nutrimenta fovendi cordis, gubernacula dirigendi itineris, præsidia obtinendæ salutis; quæ, dum dociles credentium mentes in terris instruunt, ad cœlestia regna perducunt. Multa et per Prophetas servos suos dei Dens voluit et audiri; sed quanto majora ^d quæ Filius loquitur, quæ Dei sermo qui in Prophetis fuit propria voce testatur, non jam mandans ut paretur venienti via, sed ipse veniens, et viam nobis aperiens et ostendens; ut qui, in tenebris mortis errantes, improvidi et cæci prius fuimus, luce gratiæ luminati, iter vitæ duce et rectore ^e Domino teneremus.

II. Qui inter cætera salutaria sua monita et præcepta divina quibus populo suo consulit ad salutem, etiam orandi ipse formam dedit, ipse quid precaremur monuit et instruxit. Qui fecit vivere, docuit et orare, benignitate ea scilicet qua et cætera dare et **D** conferredignatus est; ut, dum prece et oratione ^f quam Filius docuit apud Patrem loquimur, facilius audia-

LECTIONES VARIANTES.

^c Fundamenta corroborandæ fidei, nutrimenta ædificandæ spei, firmamentum fovendi cordis Foss. 5.
^d Meliora Foss. 2. Pem.

^e Iter vitæ duce Lin. N.C. 2. Bod. 1, 2, 4.

^f Orationem Foss. 3.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

855 DE ORATIONE DOMINICA. — Sanctus Hilarus episcopus Pictaviensis, c. 5 Commentarii in *Matthæum*, sic loquitur de libro isto : *De orationis autem sacramento necessitate nos commentandi Cyprianus sanctæ memoriæ liberabit.* Sanctus Augustinus in Epistola ad Valerianum : *Legimus eis etiam librum beatissimi martyris Cypriani de Oratione Dominica, et ostendimus quemadmodum docuerit omnia quæ ad mores nostros pertinent, quibus recte vivimus, a Patre nostro qui in cælis est exposcenda, ne de libero præsumentes*

arbitrio a divina gratia decidamus. Eiusdem argumenti librum habemus apud Tertullianum. In concilio Gerundensi statutum est ut omnibus diebus post matutinas et vespertas Oratio Dominica proferatur. Et tamen postea nonnulli sacerdotes, ut in canone decimo concilii Toletani quarti legitur, inventi sunt qui Dominicam Orationem non quotidie sed die tantum dominicam dicerent. Vide Weseli Gansfortii Groningensis Tractatum de Oratione.

mur. Jam prædixerat horam venire quando veri adoratores adorarent Patrem in spiritu et veritate (Joan. iv, 23), et implevit quod ante promisit; ut qui spiritum et veritatem de ejus sanctificatione^a percepimus, de traditione quoque ejus vere et spiritaliter adoremus. Quæ enim potest esse magis spiritalis oratio quam quæ a Christo nobis data est, a quo nobis et Spiritus sanctus missus est? Quæ vera magis apud Patrem precatio quam quæ a Filio, qui est Veritas, de ejus ore prolata est? ut aliter orare quam docuit non ignorantia sola sit, sed et culpa, quando ipse posnerit et dixerit: *Rejicitis mandatum Dei, ut traditionem vestram statuat* (Marc. vii, 8).

III. Oremus itaque, fratres dilectissimi, sicut magister Deus^b docuit. Amica et familiaris oratio est Deum de suo rogare, ad aures ejus ascendere Christi oratione. Agnoscat Pater Filii sui verba cum precem facimus. Qui habitat intus in pectore, ipse sit et in voce. Et cum ipsum habeamus apud Patrem advocatum pro peccatis nostris (I Joan. ii, 1), quando peccatores pro delictis nostris petimus, advocati nostri verba promamus. Nam, cum dicat quia quodcumque petierimus a Patre in nomine ejus dabit nobis, (Joan. xvi, 23), quanto efficacius impetramus quod petimus in Christi nomine, si petamus ipsius oratione?

IV. Sit autem orantibus sermo et precatio cum disciplina, quietem continens et pudorem. Cogitemus nos sub conspectu Dei stare. Placendum est divinis oculis et habitu corporis et modo^c vocis. Nam, ut impudentis est clamoribus strepere, ita contra congruit verecundo modestis precibus orare. Denique magister suo Dominus secreto orare nos præcepit, in abditis et semotis locis, in cubiculis ipsis, quod magis convenit fidei; ut sciamus Deum ubique esse præsentem, audire omnes et videre, et majestatis suæ plenitudine in³⁰⁵ abdita quoque et occulta penetrare, sicut scriptum est: *Ego Deus approximans,*

et non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ego ergo non videbo eum? Nonne cælum et terram ego impleo^d (Hierem. xxiii, 23, 24)? Et iterum: *In omni loco oculi Dei speculantur bonos et malos* (Prov. xv, 3). Et quando in unum cum fratribus convenimus, et sacrificia divina cum Dei sacerdote celebramus, verecundiæ et disciplinæ memores esse debemus, non passim ventilare preces nostras inconditis vocibus, nec petitionem commendandam modeste Deo tumultuosa loquacitate jactare, quia Deus non vocis sed cordis auditor est. Nec admonendus est clamoribus qui cogitationes hominum videt, probante Domino et dicente: *Quid cogitatis nequam in cordibus vestris* (Luc. v, 22)? Et alio loco: *Et scient omnes ecclesiæ quia ego sum scrutator renis et cordis* (Apoc. ii, 23).

V. Quod Anna, in primo Regnorum libro, Ecclesiæ typum portans, custodit et servat; quæ Dominum non clamosa petitione^e, sed tacite et modeste intra ipsas pectoris latebras precabatur. Loquebatur prece oculta, sed manifesta fide; loquebatur, non voce, sed corde, quia sic Deum sciebat audire: et impetravit efficaciter quod petiit, quia fideliter postulavit. Declarat Scriptura divina quæ dicit: *Loquebatur in corde suo, et labia ejus movebantur, et vox ejus non audiebatur; et exaudivit eam Deus* (I Reg. i, 13). Item legimus in Psalmis: *Dicite in cordibus et in stratis vestris, et transpungimini* (Psal. iv, 5). Per Hieremiam quoque hæc eadem Spiritus sanctus suggerit et docet dicens: *In sensu autem tibi debet adorari Deus* (Baruch. vi, 5).

VI. Adorans autem, fratres dilectissimi, nec illud ignoret quemadmodum in templo cum Pharisæo Publicano oraverit, non allevatis in cælum impudenter oculis, nec manibus insolenter erectis, sed pectus suum pulsans, et peccata intus inclusa contestans, divinæ misericordiæ implorabat auxilium. Et cum

LECTIONES VARIANTES.

^a Satisfactione pro sanctificatione Oxon.

^b Magister Dominus Ar. Magister docuit Bod. 2, 3.

^c Modulo vocis Victor. Voss. 2.

^d Impleo, dicit Dominus Victor.

^e Clamosa voce, nec petitione Ebor.

^f Tibi debemus adorare Paris. In sensu autem tibi esse debet adoratio Domini. Ver. In corde autem Vict.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

II. — *Magis spiritalis.* Pamelius monuit scriptum esse *spiritalior* in quatuor antiquis codicibus. Ego quoque ita reperi in sex. Vide notas ad librum de *Habitu Virginum*, pag. 525.

Quæ a Christo. Manutius posuit *quæ vere a Christo.* Sed ego vocem *vere*, quæ non habetur in antiquis editionibus neque in veteribus libris nostris, et inutilis est, abjeci. Nemo quippe dubitare potest quin *Oratio Dominica* composita sit a Christo. Editio quoque Anglicana eam vocem rejecit.

III. — *Deum de suo rogare.* Seneca, Epist. 10: *Audacter Deum roga, nihil de alieno rogaturus.*

Christi oratione. Secuti in hoc loco sumus editionem Rigaltii, quam ipse veram esse probat ratione et exemplo. Nititur autem ea plurimum veterum librorum auctoritate.

IV. — *Denique Magisterio.* Citat hunc locum sanctus Fulgentius lib. ii ad *Trasimundum*, cap. 16.

Abditis et semotis. Veteres editiones et tres libri veteres præferunt *abditis et secretis vel semotis*, ut lector

eam lectionem acciperet quam mallet. Itaque quidam habebant *in abditis et secretis*, alii *in abditis vel semotis*.

Cogitationes hominum. Vox *hominum* deest in antiquissima editione hujus libri quam habeo, in quibusdam editionibus, et in quibusdam codicibus antiquis. Certe non est necessaria.

V. — *Labia ejus movebantur.* Horatius, lib. i Epist., 16: *Labra moves metuens audiri.* Persius, Sat. 5: *Labra moves tacitus*, id est, *clam bene precando*, ut ait Volvens interpretans hunc locum. Sic Judith commendatur quod oraret cum lacrymis et laborum motu in silentio. Augustinus in libro quinquaginta Homiliarum, Homilia xxiii: *Tacita loquebatur, non sermone rogabat, sed devotionem ostendebat.* Alio sensu apud Petronium Quartilla *commovebat valgiter labra*.

Dicite in cordibus. Quatuor libri veteres, et in his Seguerianus, habent: *Dicite in cordibus vestris et in cubiculis vestris compungimini.* Quod congruit cum versione vulgata psalmi iv.

sibi Pharisæus placeret, sanctificari hic magis meruit A quis cum precatur, non pro se tantum precetur. Non enim dicimus, *Pater meus qui es in caelis*, nec *Panem meum da mihi hodie*; nec dimitti sibi tantum uniusquisque debitum postulat, aut ut in tentationem non inducatur, atque a malo liberetur, pro se solo rogat. Publica est nobis et communis oratio; et quando oramus, non pro uno sed pro toto populo oramus, quia totus populus unum sumus. Deus pacis et concordiae magister, qui docuit unitatem, sic orare unum pro omnibus voluit quomodo in uno omnes ipse portavit. Hanc orationis legem servaverunt tres pueri in camino ignis inclusi, consonantes in prece, et spiritus consensione concordēs. Quod declarat Scriptura divina fides: et dum docet quomodo oraverint tales^k, dat exemplum quod imitari in precibus debeamus, ut tales esse possimus: *Tunc ille tres*, inquit, *quasi ex uno ore hymnum canebant et benedicebant Dominum* (*Dan. iii, 51*). Loquebantur quasi ex uno ore, et nondum illos Christus docuerat orare. Et ideo orantibus fuit impetrabilis et efficax sermo, quia promerebatur Dominum pacifica et simplex et spiritalis oratio. Sic et Apostolos cum discipulis post ascensum Domini invenimus orasse: *Erant*, inquit, *perseverantes omnes unanimes in oratione cum mulieribus et Maria quæ fuerat mater Jesu, et fratribus ejus* (*Act. i, 14*). Perseverabant in oratione unanimes, orationis suæ et instantiam simul et concordiam declarantes^l: quia Deus, qui inhabitare facit unanimes in domo^m (*Psal. lxxvii, 7*), non admittit in divinam et æternam domum nisi eos apud quos est unanimes oratio.

VII. Quæ nos, fratres dilectissimi, de divina lectione discētes, postquam cognovimus qualiter ad orationem accedere debeamus, cognoscimus, docente Domino, et quid oremus. Sic, inquit, *orate*: PATER NOSTER QUI ES IN COELIS, SANCTIFICETUR NOMEN TUUM, ADVENIAT REGNUM TUUM, FIAT VOLUNTAS TUA^h Sicut in COELO ET IN TERRA: PANEM NOSTRUM QUOTIDIANUM DA NOBIS HODIE, ET REMITTE^l NOBIS DERITA NOSTRA Sicut ET NOS REMITTIMUS DEBITORIBUS NOSTRIS; ET NE NOS PATIARISⁱ INDUCI IN TENTATIONEM, SED LIBERA NOS A MALO. AMEN (*Matth. vi, 9-13*).

VIII. Ante omnia, pacis doctor atque unitatis magister singillatim noluit et privatim precem fieri, ut

LECTIONES VARIANTES.

- ^a Non fiduciam Gronov. Monob. p. 151, adnotat genuinam esse hanc lectionem, quam tamen nemo accepit.
^b Adorare omnes edd. ante Oxon.
^c Et alter Ebor. Voss. 3. Et alius Ver. Lan. NC. 1. MR.
^d Pharisæus autem Lam. Ebor.
^e Precabatur, dicens NC. 1. Lan.
^f Amen, amen dico Bod. 1.
^g Exallat Ar. Lam. Paris. Bod. 2.
^h Tua in celo et Bod. 1. 4.
ⁱ Dimitte Pem. Ebor. Paris. Lam. Ver.

- C 1 Ne nos inducas Ar. Ebor. Pem. Lin. Voss. 2. Bod. 3, 4. Et ne passus fueris induci nos Ver.
^k Tale dat exemplum Voss. 3.
^l Orationis suæ instantiam simul et concordia declarantes, quia... Lips. ed. qui adnotat suam lectionem probibitionem videri, utpote quæ in 3 edd. monetur (a J. Walkero in *Dorvillei et Burmanni miscellau. observat. vol. iii, t. i, p. 13*).
^m In domo una Pem. Voss. Bod. 4.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

VI. — *Sanctificari hic*. Pamelius auctoritate codicis Camberonensis posuit *sanctificari publicanus hic*. Verum vox *publicanus*, quæ valde superflua et inutilis est in hoc loco, non reperitur in antiquis exemplaribus nostris neque in Anglicanis, neque demum in editionibus antiquis. Recte ergo fecerunt Angli dum eam expunxerunt. Gronovius, cap. 14 suarum Observationum in scriptoribus ecclesiasticis, jam dixerat additamentum esse ex interpretatione.

Qui humilibus. Pamelius ex eodem codice Camberonensi scripsit, qui semper humilibus ignoscit. Vocem semper non habent veteres editiones nec libri veteres. Et tamen Angli eam retinuerunt, quamvis octo eorum libri illam non habeant.

Volebat ad caelum levare. Codex Seguerianus, levabat ad caelum. Sic etiam in alio veteri libro. In Evangelio secundum Lucam, volebat nec oculos ad caelum levare. Ubi vide annotationes Erasmi.

VIII. — *Unitatis magister*. Codex Fuxensis, unitatis amator et magister.

Singillatim. Ita septemdecim libri veteres. At antiquæ editiones, etiam Manutiana et Morelliana, et in lectis vetera exemplaria præferunt *singillatim*. Sic etiam in nova nostra Camberonensi editio, p. 1097,

monimus veteres concilii Chalcedonensis codices habere *singillatim* pro eo quod editiones habent *siugulatim*.

Pro se solo. Codex Turonensis, non pro se solo. Hanc lectionem confirmare videtur unus vetus meus, in quo scriptum est: *Ne ut quis cum precatur pro se tantum precetur*.

Christus docuerat. Pamelius ex codice Camberonensi posuit, *Christus in carne visus docuerat*. Pamelii editionem secuti sunt Rigaltius et Angli. Sed cum eam addidissent, quæ maxime superflua est, neque libri veteres habeant neque veteres editiones, deleverunt.

Ascensum. Dux veteres editiones et tres libri manuscripti habent *ascensam*, duo *ascensionem*. Ego præferrem *ascensam*, nisi omnes fere libri veteres repugnant. Nam Tertullianus et Cyprianus scribere solent remissam pro remissione. Vide glossarium Latinum Cangii.

Quæ fuerat. Ita omnes veteres editiones et omnia vetera exemplaria Pamelius ex unico codice Camberonensi posuit quæ fuit. Vide notas ad extremam partem libri de *Unitate Ecclesie*, pag. 554. Non video autem cur istud mutari debuerit, cum utriusque lectionis idem sit sensus.

IX. Qualia autem sunt, fratres dilectissimi, orationis Dominice sacramenta, quam multa, quam magna^a, breviter in sermone collecta, sed in virtute spiritaliter copiosa, ut nihil omnino prætermisum sit quod non in precibus atque orationibus nostris cœlestis doctrinæ compendio comprehendatur. Sic, ait, orate: PATER NOSTER QUI ES IN CŒLIS. Heino, novus, renatus, et Deo suo per gratiam ejus restitutus, Pater primo in loco dicit, quia filius esse jam cœpit. In sua, inquit, propria venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem eum receperunt, dedit illis potestatem ut filii Dei fierent, his qui credunt in nomine ejus (Joan. 1, 11, 12). Qui ergo credidit in nomine ejus, et factus est Dei filius, hinc debet incipere ut et gratias agat et profiteatur se Dei filium, dum nominat patrem sibi esse in cœlis Deum; contestetur quoque inter prima statim nativitatæ suæ verba renuntiassè se terreno et carnali patri, et patrem solum nosse se et habere cœpisse qui sit in cœlis, sicut scriptum est: Qui dicunt patri et matri: Non novi te, et filios suos non agnoverunt, hi custodierunt præcepta tua et testamentum tuum servaverunt (Deut. xxxiii, 9). Item Dominus in Evangelio suo præcepit ne vocemus nobis patrem in terra, quod sit scilicet nobis unus pater qui est in cœlis (Matth. xxiii, 9). Et discipulo qui mentionem defuncti patris fecerat respondit: Sine mortui mortuos suos sepeliant (Matth. viii, 22). Dixerat enim patrem suum mortuum, cum sit credentium Pater vivus.

X. Nec hoc solum, fratres dilectissimi, animadvertere et intelligere debemus, quod appellemus Patrem qui sit in cœlis, sed conjungimus et dicimus, PATER NOSTER, id est eorum qui credunt, eorum qui, per eum sanctificati et gratiæ spiritualis nativitate reparati, filii Dei esse cœperunt. Quæ vox etiam Judæos perstringit et percutit, qui Christum, sibi per Prophetas annuntiatum et ad se prius missum, non tantum infideliter spreverunt, sed et crudeliter necaverunt: qui jam non possunt patrem Deum vocare, cum Dominus eos confundat et redarguat dicens: Vos de diabolo patre nati estis, et concupiscetias patris vestri fa-

cere vultis. Ille enim homicida fuit ab initio, et in veritate non stetit, quia veritas non est in illo (Joan. viii, 44). Et per Esaiam prophetam Deus clamat indignans: Filios generavi et exaltavi, ipsi autem me spreverunt. Agnovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui; Israel autem^b me non cognovit, et populus meus me non intellexit. Vae! gens peccatrix, populus plenus peccatis, semen nequam, filii cœlesti. Dereliquistis Dominum, et in indignationem misistis illum Sanctum Israel (Isa. i, 2-4). In quorum exprobrationem Christiani quando oramus, PATER NOSTER dicimus, quia noster esse cœpit et Judæorum, qui eum relinquerunt, esse desiit. Nec peccator populus potest esse filius, sed quibus remissa peccatorum datur^b, eis filiorum nomen adscribitur, et eis æternitas repromittitur, Domino ipso dicente: Omnis qui facit peccatum servus est peccati. Servus autem non manet in domo in æternum, filius autem manet in æternum (Joan. viii, 34, 35).

XI. Quanta autem Domini indulgentia, quanta circa nos dignationis ejus et bonitatis ubertas, qui sic nos voluerit orationem celebrare in conspectu Dei ut Deum patrem vocemus, et, ut est Christus Dei filius, sic et nos Dei filios nuncupemus! Quod nomen nemo nostrum in oratione auderet attingere; nisi ipse nobis se permisisset orare. Meminisse itaque, fratres dilectissimi, et scire debemus quia, quando patrem Deum dicimus, quasi filii Dei agere debemus, ut, quomodo nos nobis placeamus de Deo patre, sit sibi placeat et ille de nobis. Converteremur quasi Dei templa, ut Deum in nobis constet habitare; nec sit degener actus noster a spiritu, ut qui cœlestes et spiritales esse cœpimus, non nisi spiritalia et cœlestia cogitemus et agamus, quia et ipse Dominus Deus dixit: Eos qui clarificant me clarificabo, et qui me spernunt spernetur (I Reg. ii, 30). Beatus quoque Apostolus in Epistola sua posuit: Non estis vestri. Empti enim estis pretio magno^d. Clarificate et portate Deum in corpore vestro (I Cor. vi, 19, 20).

XII. Post hoc dicimus: SANCTIFICETUR NOMEN TUUM. Non quod optemus Deo ut sanctificetur orationibus

LECTIONES VARIANTES.

^a Quam magna, quam grandia Ar. Bod. 2. MR.

^b Remissa peccatorum datur BoJ. 1. 4. Remissio Vict.

^c Filios nuncupemus Impr. ante Oxon.

^d Empti estis magno NC. 1. 4. Lum. Bod. 3.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

X. — *Filios generavi*. Hanc lectionem in decem libris veteribus et in editione Manutiana. At in aliis editionibus et in septendecim vetustis exemplaribus legitur *genti*.

Vae gens peccatrix. Secutus sum editionem Anglicanam, quia eam vidi confirmatam auctoritate veterum editionum et quatuordecim veterum librorum. Nam et Tertullianus in libro *adversus Judæos* hoc eodem modo refert hunc locum, et notavit etiam Pamelius. Aliam lectionem, que habet: *Vae genti peccatrici, populo pleno peccatis*, inveni in tredecim vetustis exemplaribus. In uno meo, *populo gravi iniquitate*. Quo etiam modo scriptum est in capite Isaie in editione vulgata. Observat autem Arnobius, lib. 1, ethnicos nobis exprobrasse quod res nostræ barbarismis et sortecismis obsita essent et vitiorum delorinitate pollute. Vide lib. in *Testimoniorum*, cap. 3, pag. 276.

Semen nequam. Septuaginta, ut ait Hieronymus,

D verterunt *semen pessimum*. Quo etiam modo habent tres libri nostri veteres.

XI. — *Clarificate*. Codex Monasteriensis, *glorificate vel clarificate*. Hinc factum ut quidam libri veteres habeant *glorificate*, alii *clarificate*. Vide notas ad librum de *Habitu Virginum*, pag. 524.

XII. — *Sanctificetur nomen tuum*. Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. iv *contra duas Epistolas Pelagianorum*, cap. 9. Hieronymus in Epistola ad Suniam et Fretelan: *Sanctificetur nomen tuum, non quod nobis orantibus sanctificetur quod per se sanctum est, sed quo petamus ut quod per naturam sui sanctum est sanctificetur in nobis*. Rufinus in Psal. lxxv: *Sanctificetur nomen tuum. Quod non sic petitur quasi non sit nomen sanctum Dei, sed ut sanctum habeatur ab hominibus, id est ut illis innotescat Deus ut non existiment aliquid sanctius quod magis offendere timeant*. Vide Tertullianum in libro de *Oratione*.

nostris, sed quod petamus ab eo ut nomen ejus sanctificetur in nobis. Ceterum a quo Deus sanctificatur, qui ipse sanctificat? Sed quia ipse dixit: *Sanctificetote, quoniam et ego sanctus sum* (Lev. 11, 44), id petimus et rogamus, ut, qui in Baptismo sanctificati sumus, in eo quod esse cœpimus perseveremus. Et hoc quotidie deprecamur. Opus est enim nobis quotidiana sanctificatione, ut, qui quotidie delinquimus, delicta nostra sanctificatione assidua repurgemus. Quæ autem sit sanctificatio quæ nobis de Dei dignatione confertur Apostolus prædicat dicens: *Neque fornicarii, neque idolis servientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum appetores, neque fures, neque fraudulentæ, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur*^b. Et hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed justificati estis, sed sanctificati estis^c in nomine Domini nostri Jesu Christi et in Spiritu Dei nostri (1 Cor. vi, 9-11). Sanctificatos nos dicit in nomine Domini Jesu Christi et in Spiritu Dei nostri. Hæc sanctificatio ut in nobis permaneat oramus. Et quia Dominus et iudex noster sanato a se et vivificato comminatur jam non delinquere, ne quid ei deterius fiat, hanc continuis orationibus precem facimus, hoc diebus ac noctibus postulamus, ut sanctificatio et vivificatio quæ de Dei gratia sumitur ipsius protectione servetur.

XIII. Sequitur in oratione: **ADVENIAT REGNUM TUEM.** Regnum etiam Dei representari nobis petimus, sicut et nomen ejus, ut in nobis sanctificetur postulamus. Nam Deus quando non regnat? aut apud eum quando incipit quod et semper fuit et esse non desinit? Nostrum regnum petimus advenire a Deo nobis repromissum, Christi sanguine et passione quesitum; ut, qui in sæculo ante servivimus, postmodum Christo dominante regnemus, sicut ipse pollicetur et dicit: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi* (Matth. xxv, 34). Potest vero, fratres dilectissimi,

LECTIONES VARIANTES.

^a Satisfactioe Ar.

^b Possidebunt Pem. Bod. 4. Voss. 1.

^c Sanctificatos nos dicit Lan. Ebor. Voss. 1. Bod. 1, 2, 5, 4.

^d Nostra deest in 8 Angl. et multis impr. in quibus recentissimus ed. Lips.

et ipse Christus esse regnum Dei, quem venire quotidie cupimus, cujus adventus ut cito nobis representetur optamus. Nam, cum resurrectio ipse nostra sit, quia in ipso resurgimus, sic et regnum Dei potest ipse intelligi, quia in illo regnaturi sumus. Bene autem regnum Dei petimus, id est regnum cœlestes, quia est et terrestre regnum. Sed qui remittavit jam sæculo, major est et honoribus ejus et regno. Et ideo, qui se Deo et Christo dedicat, non terrena sed cœlestia regna desiderat. Continua autem oratione et prece opus est ne excidamus a regno cœlesti, sicut Judæi, quibus hoc prius promissum fuerat, exciderunt, Domino manifestante et probante: *Multi, inquit, venient ab Oriente et Occidente, et recumbent cum Abraham et Isaac et Jacob in regno cœlorum; filii autem regni expellentur in tenebras exteriores. Illic erit ploratio et stridor dentium* (Matth. vii, 11, 12). Ostendit quia ante filii regni Judæi erant, quando et filii Dei esse perseverabant. Postquam cessavit circa illos nomen paternum, cessavit et regnum. Et ideo Christiani, qui in oratione appellare patrem Deum cœpimus, nos et ut regnum Dei nobis veniat oramus.

XIV. Addimus quoque et dicimus: **FIAT VOLUNTAS TUA SICUT IN CŒLO ET IN TERRA;** non ut Deus faciat quod vult, sed ut nos facere possimus quod Deus vult. Nam Deo quis obsistit quominus quod velit faciat? Sed quia nobis a diabolo obsistitur quominus per omnia noster animus atque actus Deo obsequatur, oramus et petimus ut fiat in nobis voluntas Dei, quæ ut fiat, in nobis opus est Dei voluntate, id est ope ejus et protectione; quia nemo suis viribus fortis est, sed Dei indulgentia et misericordia tutus est. Denique et Dominus, infirmitatem hominis quem portabat ostendens, ait: *Pater, si fieri potest, transcat a me calix iste* (Matth. xxvi, 39). Et exemplum discipulis suis tribuens ut non voluntatem suam sed Dei faciant, addidit dicens: *Verumtamen non quod ego volo,*

STEPH. BALCZII NOTÆ.

Appetitores. Quinque libri veteres habent *concupitores*. Sic etiam se in antiquissimo codice legisse testatur Morellius, in uno codice Bodleiano editio Anglicana. Sic etiam editio vulgata Epistolarum sancti Pauli.

Fraudulenti. Codex Fuxensis *fraudatores vel fraudulentæ*, ut arbitrium esset integrum lectori retinende lectionis quæ sibi magis arderet. Ego præfero ultimam, quia eam reperi in xxv libris veteribus. Aliam raro reperi.

Vivificatio. Ita omnes libri veteres et omnes antiquæ editiones. Mantiana habet *justificatio*. Morellius retinuit veterem lectionem. Pamelius et Rigaltius mauerunt *justificatio*. Sic etiam Angli, quamvis habent auctoritatem plurimum veterum exemplarum contra sententiam. Vide concilium Carthaginense, Cypriani pag. 352, in allocutione Felicis a Bagai.

⁵⁵⁷ XIII. — *Resurrectio ipse sit.* Omnes editiones, si Morellianam excipias, habent *resurrectio nostra ipse sit*. At vox *nostra* deest in omnibus exemplaribus nostris et in octo Anglicanis. Certe videtur non esse necessaria. Ceterum vocabulo *resurrectionis* uti nolent Cicero-niani et qui nihil scribere volunt quod non sit puræ latinitatis. At Christiani, homines simplices et rerum magis quam verborum curiosi, crediderunt sibi licere uti vocabulo quo unico significarent reditum Christi ad vitam. Itaque dixerunt *resurrectionem*. Nihil vulgatum in libris veterum scriptorum ecclesiasticorum.

Expellentur. Codex Gratianopolitanus, *ejicientur*. Lamonianus, *mitentur*.

XIV. — *Addimus quoque.* Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. iv. *contra duas Epistolas Pelagianorum*, cap. 9.

sed quod tu^a (Math. xxvi, 59). Et alio loco dicit: Non descendi de caelo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus quæ misit me (Joan. vi, 52). Quod si filius obaudivit ut faceret patris voluntatem, quanto magis servus obaudire debet ut faciat domini voluntatem? sicut in Epistola sua Joannes quoque ad faciendam Dei voluntatem hortatur et instruit dicens: Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est charitas^b Patris in illo, quia omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et ambitio sæculi, quæ non est a Patre, sed ex concupiscentia mundi^c: et mundus transibit et concupiscentia ejus; qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo et Deus manet in æternum (I Joan. ii, 15-17). Qui in æternum manere volumus, Dei, qui æternus est, voluntatem facere debemus.

XV. Voluntas autem Dei est quam Christus et fecit et docuit. Humilitas in conversatione, stabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis justitia, in operibus misericordia, in moribus disciplina, injuriam facere non nosse, et factam posse tolerare, cum fratribus pacem tenere; Deum toto corde diligere, amare in illo quod pater est, timere quod Deus est; Christo nihil omnino præponere, quia nec nobis quicquam ille præposuit; charitati ejus inseparabiliter adherere, cruci ejus fortiter ac fidenter assistere^d; quando de ejus nomine et honore certamen est, exhibere in sermone constantiam, qua confitemur, in quæstione fiduciam, qua congregamur, in morte patientiam, qua coronamur. Hoc est colorem Christi esse velle, hoc est præceptum Dei facere, hoc est voluntatem^e adimplere.

XVI. Fieri autem petimus voluntatem Dei in cælo et in terra; quod utrumque ad consummationem nostræ incolumitatis^e pertinet et salutis. Nam, cum corpus e terra et spiritum possideamus e cælo, ipsi terra et cælum sumus; et in utroque, id est et corpore et spiritu, ut Dei voluntas fiat oramus. Est enim inter carnem et spiritum colluctatio, et discordantibus adversus se invicem quotidiana congressio, ut non quæ

volumus ipsa faciamus, dum spiritus cælestis et divina quærit, caro terrena et sæcularia concupiscit. Et ideo petimus impense^f inter duo ista ope et auxilio Dei concordiam fieri, ut dum et in spiritu et in carne voluntas Dei geritur, quæ per eum renata est anima servetur. Quod aperte atque manifeste^g apostolus Paulus sua voce declarat: Caro, inquit, concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem. Hæc enim invicem adversantur sibi, ut non quæ vultis ipsa faciatis. Manifesta autem sunt opera^h carnis, quæ sunt adulteria, fornicationes, immundities, spurcitia, idololatria, veneficia, homicidia, inimicitia, contentiones, æmulationes, animositates, provocationes, similitates, dissensiones, hæreses, invidiæ, ebrietates, comessiones, et his similia, quæ prædico vobis sicut prædixi, quoniam qui talia agunt regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est charitasⁱ, gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas (Gal. v, 17-22). Et idcirco quotidianis, immo continuis orationibus hoc precamur, et in cælo et in terra voluntatem circa nos Dei fieri, quia hæc est voluntas Dei, ut terrena cælestibus cedant, spiritalia et divina prævaleant.

XVII. Potest et sic intelligi, fratres dilectissimi, ut, quoniam mandat et monet Dominus etiam inimicus diligere et pro iis quoque qui nos persequuntur orare, petamus et pro illis qui adhuc terra sunt i et necdum cælestes esse cœperunt, ut et circa illos voluntas Dei fiat, quam Christus hominem conservando et redintegrando perfecit. Nam, cum discipuli ab eo non jam terra appellentur, sed sal terræ (Math. v, 15), et Apostolus primum hominem vocet de terræ limo, secundum vero de cælo, merito et nos, qui esse debemus patri Deo similes, qui solem suum oriri facit super bonos et malos et pluit super justos et injustos. (Math. v, 45), sic, Christo monente, oramus et petimus ut precem pro omnium salute faciamus; ut, quomodo in cælo id est, in nobis, per fidem nostram voluntas Dei facta est ut essemus e cælo, ita et in terra, hoc est in illis non credentibus^k, fiat voluntas Dei, ut qui adhuc sunt prima nativitate ter-

LECTIONES VARIANTES.

^a Tu vis Foss. 5.

^b Dilectio Ebor. Thu. Foss. Lin.

^c Concupiscentia sæculi et in mundo Thu. Foss. Transit Paris.

^d Fortiter ac fideliter Bod. 5, 4. Fortiter ac libenter insistere Ver.

^e Voluntatis Pem. Man.

^f Impense rejicit Lips.

^g Aperte Paulus Paris. Bod. 1, 2, 5, 4. Manut.

^h Facta Lin. NC. 2. Paris. Bod. 1, 5, 4. Manut.

ⁱ Agapes... suavitas, benignitas Ver. Man.

^j Terrent sunt Ar. od. 1, 2. Thu. Foss. Terrena sapienter Vict.

^k In illis credentibus Bod. 1, 2, 5, 4. Thu. Foss. Vict. D Man.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

XV. — In quæstione. Vide notas ad Epistolam xxi, pag. 408.

XVI. — Fieri autem petimus. Citat hunc locum sanctus Augustinus in libro mox laudato et lib. ii contra Julianum Pelagianum, cap. 5.

Impense. Adverbum hoc deest in viginti et uno codicibus antiquis et in excerptis Flori. In editione quæ dicitur Gravii scriptum est minori characteri, ut daretur intelligi dubium esse an retineri deberet. Ego retinui quia extat in codi. e Segueriano.

XVII. — Potest et sic intelligi. Et hinc quoque Joannem citat sanctus Augustinus in Epistola ad Valentinum.

Pro iis qui nos. Id est pro inimicis nostris qui nondum in Christum crediderunt, ut explicat Augustinus in eodem libro iv contra duas Epistolas Pelagianorum, cap. 10.

In illis non credentibus. Negatio deest in omnibus fere libris nostris et in Anglicanis, tum etiam in antiquis editionibus. Exstat autem in ea quæ dicitur Gravii et in Morelliana. Eam habuisse codicem quo sanctus Augustinus utebatur clare colligi posse videtur ex libro ejus de Prædestinatione sanctorum cap. 8. (Vulgo e in illis non credentibus), sed refragantibus codd. prope omnibus et vet. codd. Neque oportet illud

reni, incipient esse cœlestes ex aqua et spiritu nati. **A**

XVIII. Procedente oratione postulamus et dicimus :

PANEM NOSTRUM QUOTIDIANUM DA NOMIS HODIE. Quod potest et spiritaliter et simpliciter intelligi, quia et uterque intellectus utilitate divina proficit ad salutem.

Nam panis vitæ Christus est; et panis hic omnium non est, sed noster est. Et quomodo dicimus *Pater noster*, quia intelligentium et credentium pater est, sic et *panem nostrum* vocamus, quia Christus eorum qui corpus ejus contingunt a panis est. Hunc autem panem dari nobis quotidie postulamus, ne qui in Christo sumus et Eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus, intercedente aliquo graviore delicto, dum abstanti et non communicantes a cœlesti pane prohibemur, a Christi corpore separemur, ipso prædicante et monente **b** : *Ego sum panis vitæ qui de*

cælo descendi. Si quis ederit de meo pane, vivet in æternum. Panis c autem quem ergo dedero caro mea est pro sæculi **d** *vita* (Joan. vi, 51). Quando ergo dicit in

æternum vivere si quis ederit de ejus pane, ut manifestum est eos vivere qui corpus ²¹⁰ ejus attingunt et Eucharistiam jure communicationis accipiunt, ita contra timendum est et orandum ne, dum quis absentus separatur a Christi corpore, procul remaneat a salute, comminante ipso et dicente : *Nisi ederitis carnem Filii hominis et biberitis sanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis* (Joan. vi, 53). Et ideo panem nostrum, id est Christum, dari nobis quotidie petimus, ut, qui in Christo manemus et vivimus, a sanctificatione ejus et corpore non recedamus.

XIX. Potest verò et sic intelligi, ut qui sæculo renuntiavimus, et divitias ejus et pompas fide gratiæ spiritualis abjecimus, cibum nobis tantum petamus et vietum, quando instruat Dominus et dicat : *Qui non renuntiat omnibus quæ sunt ejus, non potest meus discipulus esse* (Luc. xiv, 33). Qui autem Christi cœpit esse discipulus, secundum magistri sui vocem renuntians omnibus, diurnum debet cibum petere nec in

LECTIONES VARIANTES.

^a Noster (qui corpus ejus contingimus) Oxon.

^b Dicente Bod. A, 4. Paris. Vict. Aug. sæpius.

^c Panem autem Lips., qui addit : Ita editiones velt. pro-

bante Gronovio Obs. monob., p. 131.

^d Mundi Voss. 5.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

legisse August. de Prædest. Sanct. cap. 84. Nostræ lectionis sensus expeditus : Terreni enim sicubi in eis voluntas Dei sit, cœlestes, i. e. credentes evadunt — GOLDHORN.)

XVIII. — *Panem nostrum quotidianum.* Vnde Hieronymum incip. in Epistolæ ad Titum, et Maldonati Commentarium in caput v Matthæi in prima editione. Nam posteriores non sunt consentaneæ. Huic malo medicinam attulit is qui anno 1677 nova editione donavit tractatum Maldonati de Sacramentis. Posuit enim in præfatione sua verba ejus qualia habentur in prima editione Commentariorum in Evangelia.

Christus eorum. Ita emendavimus hunc locum ex fide petodecim librorum nostrorum, in quibus est Seguerianus, et decem Anglicanorum, in quibus etiam legitur *contingunt*. Confirmant hæc emendationem hæc verba que paulo post sequuntur : *Manifestum est eos vivere qui corpus ejus contingunt.* (Non potui, quin hic Bal. sequeretur. Reliqui ad unum omnes : quia Chr. noster, qui corpus ejus contingimus. Walkerus, misc. obs. p. 55, hunc locum per miss. sic restitui monet : quomodo dicimus Patrem nostrum, quia — vocamus Christum, quia is eorum, qui corpus ejus contingimus. Prætulisset lectionem ante Bal. vulgarem, mutato solum Christum nostrum, nisi solennis veteribus fuisset assentio : Pater noster. — GOLDHORN.)

Hunc autem panem. Citatur hic locus a sancto Augustino lib. iv contra duas Epistolas Pelagianorum, cap. 9, et in concilio Toletano iv, can. 10, et ab Adrevaldo in libro de Corpore et Sanguine Domini, in tomo xii Spicilegii Dacheriani pag. 56. (Satis hinc perspicuum est, quotidie adhuc ætate Cypriani communicasse fideles, quod jam inde ab Apostolis usitatum fuisse, patet ex Act. Apostolorum non uno in loco. Perduravit ea consuetudo usque ad D. Hieron. ætatem Romæ ; et in Hispaniis, vel ipso teste epistola ad Lucam Beticum et apologet. ad Pamach. pro libris contra Jovin. ; Mediolani ad D. Ambros. usque, quemadmodum colligere est ex ult. cap. lib. iv et v de Sacrament. ; et in Africa usque ad D. Augustini ætatem, ut patet ex epistola cxviii. Atqui in Oriente jamdudum desiderat ea consuetudo, uti patet, tum ex dicto lib. v Ambrosii de Sacrament. et libr. ii de Sermone Damiani D. Augustini ; tum ex D. Chrysost. Hom. lxi ad pop. Antioch. ; in Epistolam ad

Ephes., et xiii ad Hebræos, ubi varias affert observationes, tum eorum qui in solemnitatibus communicabant in Adventu et Quadragesima, tum eorum qui in Pascha duntaxat, aut bis aut ter in anno, tum heremitarum qui ex humilitate quadam semel quotannis aut singulis biennis. Quare non tam urgent D. D. Chrysost. et Hieronymus communionem quotidianam, quam dignam Eucharistiæ assumptionem. — PAMELICUS.)

C Abstanti. Codex Gratianopolitanus habet *abstantes*, Lamonianus, *absentes*. Et paulo post in Gratiavopolitano scriptum est, *qui abstinet separetur*. Ex quo fortassis colligi posset legendum esse apud Augustinum in loco mox citato et lib. ii de *Dono perseverantiæ*, cap. 4, *abstantes* pro eo quod veteres editiones habebant *absentes*. Verum in nova operum sancti Augustini editione annotatum est *abstanti* semper scriptum esse in manuscriptis Gallicanis et Vaticanis.

Panis autem quem. Vide Gronovium, cap. 14 Observationum in scriptoribus ecclesiasticis.

Et orandum. Hæc desunt in duobus antiquis exemplaribus. Et quavis existit in multis aliis et in editiombus, puto esse superflua. Non sum tamen ausus delere contra tot veterum librorum scripturam.

Procul remaneat. Cum vocem *procul* in nullo veterum librorum nostrorum repererim quam in Thuano, huc valde inclinabam ut delerem. Sensus enim integer est absque illo vocabulo. Codex Seguerianus pro *procul* habet *extraneus*, unus meus et alius vetus *separatus maneat*, octo libri nostri et quatuor Anglicani *alienus*. Quæ variæ lectiones introductæ videntur ab iis qui nesciebant vocem *remaneat* solum constanter optimum sensum, ut in simili argumento dixi olim in capite 57 præfationis meæ in concilium Chalcedonense. Rufinus, lib. vii, cap. 9 : *Sed hoc solum singuli pavescunt ne forte dum propter am hoc usque clauderet diem, separatus a consortio martyrum remaneret.* Sanctus ³⁵⁸ Ambrosius, lib. i Officiorum, c. 41, agens de sancto Laurentio : *Cum videret Xistum episcopum suum ad martyrium duci, flere cepit, non passionem illius, sed suam remansionem.* Sic Pontius diaconus in libro quem scripsit de Vita sancti Cypriani ait : *Quid hoc loco faciam inter gaudium passionis et remanendi dolorem ?*

Panem nostrum, id est Christum. Citatur hic locus in canone 10 concilii Toletani iv.

longum desideria petitionis extendere, ipso iterum Domino præscribente et dicente : *Nolite in crastinum cogitare; crastinus enim ipse cogitabit sibi: sufficit a diei malitia sua (Matth. vi, 34)*. Merito ergo Christi discipulus victum sibi in diem postulat, qui de crastino cogitare prohibetur; quia et contrarium sibi sit et repugnans ut quæramus in sæculo diu vivere, qui petimus regnum Dei velociter advenire. Sic et beatus Apostolus monet, formans et corroborans spei nostræ ac fidei firmitatem : *Nilil, inquit, intulimus in hunc mundum, verum nec auferre possumus. Habentes itaque exhibitionem et tegumentum, his contenti sumus. Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem et muscipulam et desideria multa et nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem et in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas; quam quidam appetentes, naufragaverunt a fide et inseruerunt se doloribus multis. (1 Tim. vi, 7-10)*.

XX. Docet non tantum contemnendas, sed et periculosas esse divitias, illic esse radicem malorum blandientium^b, exercitatem mentis humanæ occulta deceptione fallentium. Unde et divitem stultum sæculares copias cogitantem et se exuberantium fructuum largitate jactantem redarguit Deus dicens : *Stulte, hac nocte expostulatur anima tua. Quæ ergo parasti cujus erunt (Luc. xii, 20)?* Lætatur stultus in fructibus ipsa nocte moriturus; et cui vita jam dederat, victus abundantiam cogitabat. Contra autem Dominus perfectum et consummatum docet fieri qui, omnibus suis venditis atque in usum pauperum distributis, thesaurum sibi condat in cælo. Eum dicit posse se sequi et gloriam Dominicæ passionis imitari qui, expeditus et succinetus, nullis laqueis rei familiaris involvitur, sed solutus ac liber facultates suas ad Deum ante præmissas ipse quoque comitatur (Matth. xix, 21). Ad quod ut possit unusquisque nostrum parare se, sic discat orare et de orationis lege qualis esse debeat noscere.

XXI. Neque enim deesse quotidianus cibus potest

^a Sufficit enim *Ar. Bod. 2.*

^b Radicem omnium *Pem. Foss. 2. Bod. 4.*

^c Juvenior *Paris. Bod. 1, 2, 3. Thu. Foss.*

XIX.—*Cogitare*. Postea sequatur in duobus libris nostris et in tribus Anglicanis *quid manducatis aut quid bibitis*. Quæ lectio confirmari posse videtur ex his verbis Matthæi, vi 34 : *Nolite cogitare dicentes, quid edemus vel quid bibemus*. Quæ verba referuntur in sequenti pagina. Seneca, *Epist. xii* : *Ille beatissimus est et securus qui crastinum sine sollicitudine expectat.*

Exhibitionem. Ita etiam infra in libro de *Opere et Eleemosynis*, pag. 240. Libri veteres et quædam veteres editiones præferunt *victum*. Tertullianus in libro de *Idololatria* : *Si ita necessitas exhibitionis obtemperat*. Et infra : *Male nobis de necessitatibus humanæ exhibitionis applaudimus*. Idem, in libro de *Monogamia* : *Quid si inopiam quis causeatur, ut carnem aperte prostitutam profiteatur, exhibitionis causa nubentem, oblitus de victu et vestitu non esse cogitandum?* Cassianus, lib. i, cap. 3, dixit *alimenta et operimenta*, damnans interpretes qui vestimenta posuerunt pro operimentis.

XXI.—*Quærentibus regnum*. In codice Gratiano-

justo, cum scriptum sit : *Non occidet Dominus fame animam justam (Prov. x, 95)*. Et iterum : *Junior e sui, et senii; et non vidi justum derelictum, neque semen ejus quærens panem (Psal. xxxvi, 25)*. Item Dominus promittit et dicit : *Nolite cogitare dicentes: Quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? Hæc enim nationes quærent. Scit autem pater vester quia horum omnium indigetis. Quærite primum regnum Dei et justitiam ejus, et hæc omnia apponentur vobis (Matth. vi, 34)*. Quærentibus regnum et justitiam Dei omnia promittit apponi. Nam cum Dei sint omnia, habenti Deum nihil deerit, si Deo ipse non desit. Sic Danieli, in leonum lacu jussu regis incluso, prandium divinitus procuratur, et inter feras esurientes et parentes^d homo Dei pascitur (*Dan. xiv, 30*). Sic alitur Helias in fuga; et in solitudine corvis ministrantibus, et^e volucribus cibum sibi apportantibus, in persecutione nutritur (*III Reg. xvii, 6*). Atque, o humanæ malitiæ detestanda crudelitas! feræ parcent, aves pascunt, et homines insidiantur et sæviunt.

XXII. Post hæc, et pro peccatis nostris deprecamur dicentes : *ET REMITTE^e NOBIS DEBITA NOSTRA SICUT ET NOS REMITTIMUS DEBITORIBUS NOSTRIS*. Post subsidium cibi petitur et venia delicti, ut qui a Deo pascitur in Deo vivat, nec tantum præsentis et temporali vitæ sed et æternæ consulatur; ad quam venire potest, si peccata donentur: quæ debita Dominus appellat, sicut in Evangelio suo dicit : *Dimisi tibi omne debitum, quia me rogasti (Matth. xviii, 32)*. Quam necessarie autem, quam providenter et salutariter admonemur quod peccatores sumus, qui pro peccatis rogare compellimur! ut, dum indulgentia de Deo petitur, conscientiæ suæ animus recordetur. Ne quis sibi quasi innocens placeat et se extollendo plus peccet, instruitur et doceatur peccare se quotidie, dum quotidie pro peccatis jubetur orare. Sic denique et Joannes in Epistola sua monet dicens : *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus^f, et veritas in nobis non est. Si autem confessi fuerimus peccata*

LECTIONES VARIANTES.

^d Esurientes et rugientes *Pem. Foss. 2. Bod. 1, 4.*

^e Dimitte *Bod. 1, 2, 3, 4. Aug. Ver.*

^f Seducimus *Foss. 1.*

STEPH. BALUZI NOTÆ.

D litano sic habetur : *Quæ? regnum Dei et justitiam ejus.*

XXII.—*Quam necessarie*. Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. iv *contra daas Epistolas Pelagianorum*, cap. 9.

Et remittendis. Vide Erasmus ad hunc locum Matthæi et ad caput xi Lucæ.

Debita. Quam postea vocat peccata. Et tamen sunt quidam qui putant esse discrimen inter debita et peccata inter delicta et peccata. Vide annotationes Erasmi in hunc locum Lucæ. Vide paulo post *circa debitoribus*.

Innocens placeat. Post hæc Pamelius adiecit ex codice Camberonensi, *cum innocens nemo sit*. Sed hæc additamentum non habetur in antiquis editionibus, neque in libris nostris veteribus, uno Pithæano excepto, nec in decem Anglicanis. Et tamen Angli illud retinuerunt in editione sua. Repetitio est cujusdam studiosi ex initio istius libri de *Oratione Dominica*, pag. 205.

Nos ipsos decipimus. Codex Gratianopolitanus, *seducimus*.

nostra, fidelis et justus est Dominus qui nobis peccata dimittat (I Joan. 1, 8). In Epistola sua utrumque complexus est, quod et rogare pro peccatis debeamus, et impetremus indulgentiam cum rogamus. Ideo et fidelem dixit Dominum ad dimittenda peccata, fidem pollicitationis suæ reservantem; quia qui orare nos pro debitis et peccatis docuit, paternam misericordiam promisit et veniam secuturam.

XXIII. Adjunxit plane et addidit legem, certa nos conditione et sponsione constringens, ut sic nobis dimitti debita postulemus secundum quod et ipsi debitoribus nostris dimittimus, scientes impetrari non posse quod pro peccatis petimus, nisi et ipsi circa debitores nostros paria fecerimus. Idecirco et alio in loco dicit: *In qua mensura mensi fueritis, in ea remittetur vobis* (Matth. vii, 2). Et qui servus post dimissum sibi a domino omne debitum conservo suo noluit ipse dimittere (Matth. xviii, 34), in carcerem religatur: quia indulgere conservo suo noluit, quod sibi a Domino indultum fuerat amisit. Quæ adhuc fortius Christus in præceptis suis majore censure suæ vigore proponit: *Cum steteritis, inquit, ad orationem, remittite si quid habetis adversus aliquem, ut et Pater vester qui in cælis est remittat peccata vestra vobis. Si autem vos non remiseritis, neque Pater vester qui in cælis est remittet vobis peccata vestra* (Marc. xi, 25). Excusatio tibi nulla in die judicii superest, cum secundum tuam sententiam judiceris, et quod feceris hoc et ipse patiaris. Pacificos enim et concordēs atque unanimes esse in domo sua Deus præcipit, et quales nos fecit secunda nativitate, tales vult renatos perseverare; ut qui filii Dei esse cœpimus, in Dei pace maneamus, et quibus spiritus unus est, unus sit et animus et sensus. Sic nec sacrificium Deus recipit dissidentis, et ab altari revertentem prius

A fratri reconciliari jubet (Matth. v, 24), ut pacificis precibus et Deus possit esse pacatus. Sacrificium Deo majus est pax nostra et fraterna concordia, et de unitate Patris et Filii et Spiritus sancti plebs adunata.

XXIV. Neque enim in sacrificiis quæ Abel et Cain primi obtulerunt munera eorum Deus sed corda intuebatur, ut ille placeret in munere qui placebat in corde (Gen. ix, 5). Abel pacificus et justus, dum Deo sacrificat innocenter, docuit et cæteros, quando ad altare munus offerunt, sic venire cum Dei timore, eum simplici corde, eum lege justitiæ, eum concordie pæce. Merito ille dnm in sacrificio Dei talis est, ipse postmodum sacrificium Deo factus est, ut martyrium primus ostendens initiaret²¹² sanguinis sui gloria Dominicam passionem qui et justitiam Domini habuerat et pacem. Tales denique a Domino coronantur, tales in die judicii cum Domino judicabunt^a. Cæterum discordans et dissidens et pacem cum fratribus non habens, secundum quod beatus Apostolus et Scriptura sancta testatur, nec si pro nomine Christi occisus fuerit, crimen dissensionis fraternæ poterit evadere, quia, sicut scriptum est, *Qui fratrem suum odit, homicida est, nec ad regnum cælorum pervenit aut cum Deo vivit homicida* (I Joan. iii, 15), non potest esse cum Christo qui imitator Judæ maluit esse quam Christi. Quale delictum est quod nec Baptismo sanguinis potest abluī? quale crimen est quod martyrio non potest expiari?

XXV. Illud quoque necessarie admonet Dominus ut in oratione dicamus: *ET NE NOS PATIARIS INDUCI IN TENTATIONEM*. Qua in parte ostenditur nihil contra nos adversarium posse, nisi Deus ante permiserit; ut omnis timor noster, et devotio atque observatio ad Deum convertatur, quando in tentationibus nostris nihil malo liceat, nisi potestas inde tribuatur. Probat

LECTIONES VARIANTES.

^a Vindicabuntur Oxon. Lips. Impr. omnes præter Morell. et Baluz.

STEPH. BALUZII NOTE.

XXIII.— *Circa debitores*. Tres libri veteres habent peccatores.

Religatur. Ita omnes fere libri veteres. Nam quod in Moyssiæcensi et in Gratianopolitano scriptum est *relegatur*, istud profectum est ex permutatione litterarum. Qui vero postea retinuerunt hanc lectionem, id est Mammius et alii, putarunt vocem *relegatur* melius conjungi cum accusativo quam *religatur*, non animadvertentes Tertullianum et Cyprianum sæpe scripsisse *in carcerem*, ut legitur in antiquis codicibus, pro *in carcere*.

XXIV.— *Innocenter*. Codex Fuxensis habet pro hac voce *innones*, id est vervecēs. Quod videtur melius convenire cum historia.

Judicabunt. Quamvis sciam omnes editiones, præter Morellianam, et quatuordecim antiqua exemplaria habere *vindicabuntur*, ego præfero lectionem editionis Morellianæ, quam adstrunt septem vetera exemplaria, quæ in Evangelio secundum Matthæum cap. xix, et secundum Lucam cap. xxii, Christus ait discipulos suos in regeneratione suæ, cum venerit filius hominis in sede majestatis suæ, cum ipso judicaturus duodecim tribus Israel. *In quo numero judicabitur*, inquit sanctus Augustinus in Sermone 551, de Pentecostia: omnes intelligantur qui propter Evangelium omnia sua dimiserunt et secuti sunt Dominum.

Vide Cresollium, Decade prima *Anthologiæ sacræ*, cap. 1, sect. 9. Itaque Cyprianus in Epistola lxxxvi, pag. 164, ad *Confessores* ait illos judicatos nationes et regnatos cum Christo. Laetantius, cap. 57 *Epitomes*: *Nos judicium Dei expectare debemus, ut eos postmodum qui de nobis judicaverint judicemus*. Ita vulgatae editiones, melius profecto quam in editione Pfaffii, in qua scriptum est, *qui de nobis judicant*. Porro in uo ex illis septem codicibus antiquis quas commemoravimus et in Metensi sancti Arnulphi scriptum est *judicabuntur*. Ex quo alii haud dubie fecerunt *vindicabuntur*, ut in Carnotensi. Error enim est constans. Eodem errore scriptum est in *Apologético* Tertulliani in quibusdam⁵⁰⁹ veteribus libris et editionibus *Æsculapius fulmine judicatur*, eum in editione Pamclii recte positum sit *vindicatur*, ut dicemus alibi. Vide annotationes Henrici Valesii ad Eusebium, lib. vi, c. 42. (*Restitui lectionem quæ, excepto Morellio, omnibus ante Bal. communis fuit. Hic e septem edd. posuit: judicabunt, quod sane melius, quia istius avi opinionibus respondet. Cfr. Ep. vi (Bal. lxxxvi), II. Neque vero meliora semper genuina. Imo probabilius, emendatorem quemdam vulgari lectioni Morellianam, quam huic illam substituisse. Sed ad liquidum non facile rem perducatur, nisi qui quales sint edd., in quibus alterutrum legitur, accurate noverit.*— GOLDHORN.)

Scriptura divina quæ dicit : *Venit Nabuchodonosor rex Babylonix in Hierusalem, et expugnabat eam, et dedit eam Dominus in manu ejus* (IV Reg. xxiv). Datur autem potestas adversus nos malo secundum nostra peccata, sicut scriptum est : *Quis dedit in direptionem Jacob et Israel eis qui prædantur illum? nonne Deus cui peccaverunt? et notabant in viis ejus ambulare neque audire legem ejus, et superdixit super eos iram animationis suæ* (Isa. xlii, 24). Et iterum, Salomone peccante et a præceptis atque a viis Domini recedente, positum est : *Et excitavit Dominus Satanam ipsi Salomoni* (III Reg. xii).

XXVI. Potestas vero dupliciter adversus nos datur, vel ad pœnam cum delinquimus, vel ad gloriam cum probamur; sicuti de Job factum videmus, manifestante Deo et dicente : *Ecce omnia quæcumque habet in manus tuas do; sed ipsum cave ne tangas* (Job, I, 12)? Et Dominus in Evangelio suo loquitur tempore passionis : *Nullam haberes adversum me potestatem, nisi datum esset tibi desuper* (Joan. xix, 11). Quando autem rogamus ne in tentationem veniamus, admonemur infirmitatis et inbellicuitatis nostræ dum sic rogamus, ne quis se insolenter extollat, ne quis sibi superbe atque arroganter aliquid assumat, ne quis sibi aut confessionis aut passionis gloriam suam ducat, cum Dominus ipse humilitatem docens dixerit : *Vigilate et orate, ne veniatis in tentationem. Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma* (Marc. xiv, 58); ut, dum præcedit humilis et summissa confessio et datur totum Deo, quicquid suppliciter cum timore et honore Dei petitur ipsius pietate præstetur.

XXVII. Post ista omnia in consummatione orationis venit clausula universas petitiones et preces nostras collecta brevitate concludens. In novissimo enim ponimus, *SED LIBERA NOS A MALO*, comprehendentes adversa cuncta quæ contra nos in hoc mundo molitur inimicus; a quibus potest^a esse fida et firma tutela, si nos Deus liberet, si deprecantibus atque implorantibus opem suam præstet^b. Quando autem dicimus, *LIBERA NOS A MALO*, nihil remanet quod ultra adhuc debeat postulari, quando semel protectionem Dei adversus malum petamus; qua impetrata, contra omnia quæ diabolus et mundus operantur secerni stamus et tuti. Quis enim ei de sæculo metus est cui in sæculo Deus tutor est?

^a A quibus non potest *correx. Oxon. nullo cod. allato;*
^b Nisi... præstet *correxit Oxon., nec ullum cod. excitavit.*
^c Ecclesia disceret *Pem.*
^d Te solum verum *Paris.*

XXVI. — *Ne tangas.* Post ista additum est in libro Fuxensi : *Et alio loco dicit : Ecce trado illum tibi. Tutum animam illius custodi.* Quod sumptum est ex capite II libri Job, ut citatur a Tertulliano in libro de *Fuga in persecutione.*

Tempore passionis. Pamelinus adiecit ex codice Camberouensi ad *Pilatum.* Sed ego istud non reperi in libris nostris, et manifestum est dees-^c in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt.
 Quando autem rogamus. Citat hunc locum sanctus

XXVIII. Quid mirum, fratres dilectissimi, si oratio talis est quam Deus docuit, qui magisterio suo omnem preceam nostram salutari sermone brevavit? Hoc jam per Esaiam prophetam fuerat ante prædictum, cum, plenus Spiritu sancto de Dei majestate ac pietate, loqueretur^a : *Verbum consummans, inquit, et brevians in justitia, quoniam sermonem breviatum faciet Deus in toto orbe terræ* (Isa. x, 22). Nam, cum Dei Sermo, Dominus noster Jesus Christus, omnibus venerit, et, colligens doctos pariter et indoctos, omnium sæculi atque ætati præcepta salutis ediderit, præceptorum suorum fecit grande compendium, ut in disciplina cælesti discantium memoria non laboraret, sed quod esset simpliciter fidei necessarium velociter disceret^c. Sic, cum doceret quid sit vita æterna, sacramentum vitæ magna et divina brevitate complexus est dicens : *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum et verum^d Deum, et quem misisti Jesum Christum* (Joan. xvii, 8). Item, cum de Lege et Prophetis præcepta prima et majora decerneret, *Audi, inquit, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est. Et diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, et de tota anima tua, et de tota virtute tua* (Deut. vi, 4, 5). *Hoc est primum mandatum. Et secundum simile est huic : Diliges proximum tibi tanquam te ipsum^e* (Marc. xii, 29-31). *In his duobus præceptis tota Lex pendet et Prophetæ* (Matth. xxii, 40). Et iterum : *Quæcumque volueritis ut faciant vobis homines bona, ita et vos facite illis. Hæc est enim Lex et Prophetæ* (Ibid. vii, 12).

XXIX. Nec verbis tantum, sed et factis Dominus orare nos docuit, ipse orans frequenter et deprecans, et quid facere nos oporteret exempli sui contestatione demonstrans, sicut scriptum est : *Ipse autem fuit sedens in solitudine et adorans^f* (Luc. v, 16). Et iterum : *Exiit in monte orare, et fuit pernoctans in oratione Dei* (Luc. vi, 12). Quod si ille orabat qui sine peccato erat, quanto magis peccatores oportet orare? Et si ille per totam noctem jugiter vigilans continuis precibus orabat, quanto nos magis in frequentanda oratione debemus nocte vigilare?

XXX. Orabat autem Dominus et rogabat, non pro se, quid enim pro se innocens precaretur? sed pro delictis nostris, sicut et ipse declarat, cum dicit ad Petrum : *Ecce Satanas postulavit^g ut vos vexa-*

LECTIONES VARIANTES.

^e Proximum tuum *Oxon. Tibi. Ver. MR. Lam. NC. 1. Tanquam te Paris.*
^f Orans *Lam. Ebr Ar. Bod. 2, 5.*
^g Expetivit *Oxon et vet. impr.*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

Augustinus lib. iv contra duas *Epistolas Pelagianorum* cap. 9.

XXVII. — *Venit clausula.* Tertullianus in libro de *Oratione : Et respondet clausula interpretans quid sit Ne nos inducas in tentationem.*

Sed libera nos a malo. Vide annotationes Erasmi in caput xi Lucæ.

XXX. — *Postulavit.* Vulgatæ editiones, Hilarius in libro x de *Trinitate*, (c) 58, et Hieronymus lib. ii adversus *Pelagianum* habent *expetivit*, uti legitur in ca-

ret^a quomodo triticum. Ego autem rogavi pro te, ne deficiat *A* fides tua (Luc. xxii, 31, 32). Et postmodum pro omnibus Patrem deprecatur dicens: *Nou pro his uitem rogo solis, sed et pro illis qui credituri sunt per verbum ipsorum in me, ut omnes unum sint, sicut tu Pater, in me et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint* (Joan. xvii, 20). Magna Domini propter salutem nostram benignitas pariter et pietas, ut non contentus quod nos sanguine suo redimeret, adhuc pro nobis amplius et rogaret. Rogantis autem desiderium videte quod fuerit, ut, quomodo unum sunt pater et filius, sic et nos in ipsa unitate maneamus. Ut hinc quoque possit intelligi quantum delinquat qui unitatem scindit et pacem, cum pro hoc et rogaverit Dominus, volens scilicet sic plebem suam salvam fieri et in pace vivere^b, cum sciret ad regnum Dei discordiam non veoire.

XXXI. Quando autem stamus ad orationem, fratres dilectissimi, vigilare et incumbere ad preces toto corde debemus. Cogitatio omnis carnalis et secularis abscedat, nec quicquam tunc animus quam id solum cogitet quod precatur. Ideo et sacerdos, ante orationem prefatione premissa, parat fratrum mentes dicendo: *Sursum corda*; ut, dum respondet plebs, *Habemus ad Dominum*, admoneatur nihil aliud se quam Dominum cogitare debere. Claudatur contra adversarium pectus, et soli Deo pateat, nec ad se hostem Dei tempore orationis adire patiatur. Obrepat enim frequenter et penetrat, et subtiliter fallens preces nostras a Deo avocet, ut aliud habeamus in corde, aliud in voce, quando intentione sincera Dominum debeat, non vocis sonus, sed animus et sensus, orare. Quæ autem segnitia est alienari et rapi^c ineptis cogitationibus et profanis cum Dominum deprecaris, ²¹³ quasi sit aliud quod magis debeas cogitare quam quod cum Deo loqueris? Quomodo te audiri a Deo postulas, cum te ipse non audias? Vis esse Deum memorem tui cum rogas, quando tu ipse memor tui non sis? Hoc est ab hoste in totum non cavere: hoc est, quando oras Deum, majestatem Dei negligentia orationis offendere: hoc est vigilare oculis et corde dormire, cum debeat Christianus et cum dormit oculis corde vigilare, sicut

scriptum est ex persona Ecclesie loquentis in Cantico Canticorum: *Ego dormio^d, et cor meum vigilat* (Cant. v, 2). Quapropter sollicite et caute Apostolus admonet dicens: *Instate orationi, vigilantes in ea* (Coloss. iv, 2), docens scilicet et ostendens eos impetrare quod postulant de Deo posse, quos Deus videat in oratione vigilare.

XXXII. Orantes autem non infructuosos nec invidis precibus ad Deum veniant. Inefficax petitio est cum precatur Deum sterilis oratio. Nam, cum *omnis arbor non faciens fructum excidatur et in ignem mittatur* (Matth. vii, 19), utique et sermo non habens fructum promereri Deum non potest, quia nulla est operatione fecundus. Et ideo Scriptura divina instruit dicens: *Bona est oratio cum jejuniis et eleemosyna* (Tob. xii, 9).

B Nam qui in die iudicii præmium pro operibus et eleemosynis redditurus est, hodie quoque ad orationem cum operatione^e venienti benignus auditor est. Sic denique Cornelius centurio cum oraret, meruit audiri. Fuit enim faciens multas eleemosynas in plebem et semper orans Deum. Illic circa horam nonam oranti adstitit Angelus testimonium reddens sui operis^f et dicens: *Corneli, orationes tuæ et eleemosynæ tuæ ascenderunt ad memoriam coram Deo* (Act. x, 4).

XXXIII. Cito orationes ad Deum ascendunt quas ad Deum merita nostri operis imponunt. Sic et Raphael angelus Tobie oranti semper et semper operanti testis fuit dicens: *Opera Dei revelare et confiteri honorificum est. Nam, quando orabas tu et Sarra, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectu claritatis Dei. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter, et quia non es cunctatos exsurgere et derelinquere prandium tuum, sed abisti et candidisti mortuum, missus sum tentare te; et iterum me misit Deus curare te et Sarram mirum tuam. Ego enim sum Raphael, unus ex septem Angelis justis qui assistimus et conversamur ante claritatem Dei* (Tob. xii, 14-15.). Per Esaiam quoque Dominus admonet et docet similia contestans: *Solve, inquit, omnem nodum injustitiæ, resolve suffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quassatos in requiem et omnem consignationem injustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, et egenos sine tecto in-*

LECTIONES VARIANTES.

^a Cribraret Voss. 5.

^b Sic vulgo in vet. codd. Plebem suam unice, quod probavit Walkerus Miscell. Obs. p. 54.

^c Alienari et capi Paris. Bod. 1, 2, 3, 4. MR. Manu. *D*

^d Dormio, inquit Ar. Lam. NC. 4.

^e Cum eleemosyna Ar. Lam. NC. 1.

^f Suis operibus Ver. Ebor. Pen. Bod. 4.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

pite in Evangelii secundum Lucam. Gravii tamen quæ dicitur editio præferi postulat. Cum ergo lectionem illam ego invenerim in xxvii libris nostris et in novem Anglicanis, tum etiam in libro Tertulliani de Fuga in persecutione, apud sanctum Augustinum, Enaratione in psalmum c, et in editione Morelliana non dubitavi quia ita reponendum esset, etiam quia ita scriptum est supra in Epistola vii pag. 14.

Voxoret. In Evangelio Lucæ et in uno codice Vaticano, tum etiam in libro ii sancti Augustini adversus Petagium legitur *cribraret*. At tres libri nostri habent *rentilaret*. Quo etiam modo scriptum esse in vetustis exemplaribus libri x sancti Hilarii de Trinitate adnotatum est in editione viri optimi et doctissimi Petri

Constant, cui debemus egregiam editionem operum illius Sancti. Tertullianus in libro de Fuga in persecutione et Hilarius in libro mox laudato habent *gerneret*.

XXXI. — *Sursum corda*. Commodianus Institutione 76: *Sacerdos Domini cum susum corda præcipit*. Antiqui enim sæpe scribebant *susum* pro *sursam*, uti diximus ad caput 19 libri Lactantii de Mortibus persecutorum. Adde nunc Vitruvium, apud quem, lib. x, cap. 8, legitur *ab imo susum* in veteri codice mss. Petri Pitheci. Vide Onomasticon Rosweydi ad vitas Patrum et notationes ejus ad Martyrologium Adonis.

XXXIII. — *Angelis justis*. Plerique libri veteres habent *sanctis*, ut in libro de Mortalitate pag. 252, ubi idem locus refertur.

duc in domum tuam. Si videris nudum, vesti; et domesticos saminis tui non despicias. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum et vestimenta tua cito orientur, et præbit ante te justitia, et claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, et Deus exaudiet te, et dum adhuc loqueris dicit: Ecce adsum (Isa. LVIII, 6-9). Adesse se reponit et audire ac protegere se eos dicit qui, injustitiæ nodos de corde solventes et eleemosynas circa domesticos Dei, secundum ejus præcepta, facientes, dum audiunt quod Deus præcipit fieri, ipsi quoque a Deo merentur audiri. Beatus apostolus Paulus, in necessitate pressuræ adjutus a fratribus, opera bona quæ fiunt sacrificia Dei dixit esse: Saturatus sum, inquit, recipiens ab Epaphrodito ea quæ a vobis missa sunt, odorem suavitatis, sacrificium acceptum et placitum Deo (Phil. IV, 18). Nam, quando quis miseretur pauperis, Deum foenerat; et qui dat minimis, Deo donat, spiritaliter Deo suavitatis odorem sacrificat.

XXXIV. In orationibus vero celebrandis invenimus observasse cum Daniele tres pueros in fide fortes et in captivitate victores, horam tertiam, sextam, nonam, sacramento scilicet Trinitatis, quæ in novissimis temporibus manifestari habebat. Nam et prima hora in tertiam veniens consummatum numerum trinitatis ostendit: itemque ad sextam quarta procedens declarat alteram trinitatem; et quando a septima nona completur, per ternas horas trinitas perfecta numeratur. Quæ horarum spatia jampridem spiritaliter determinantes adoratores Dei statuis et legitimis ad precem temporibus servabant. Et manifestata postmodum res est sacramenta olim fuisse quod ante sic justi precabantur. Nam super discipulos hora tertia descendit Spiritus sanctus, qui gratiam Dominicæ repositionis implevit. Item Petrus, hora sexta in tectum superius ascendens, signo pariter et voce Dei momentis instructus est ut omnes ad gratiam salutis admitteret, cum de emundandis gentilibus ante dabitaret. Et Dominus hora sexta crucifixus, ad nonam peccata nostra sanguine suo aluit, et ut redimere et vivificare nos posset, tunc victoriam suam passione perfecit.

XXXV. Sed nobis, fratres dilectissimi, præter horas antiquitus observatas, orandi nunc et spatia et sacramenta creverunt. Nam et mane orandum est,

ut resurrectio Domini matutina oratione celebretur. Quod olim Spiritus sanctus designabat in Psalmis dicens: Rex meus et Deus meus, quoniam ad te orabo^d, Domine, mane exaudies vocem meam, mane assistam^e tibi, et contemplantur^f te (Psal. V, 2). Et iterum per Prophetam loquitur Dominus: Diluculo vigilabunt ad me dicentes: Eamus et revertamur ad Dominum Deum nostrum (Ose. VI, 1). Recedente item sole ac die eesante necessario rursus orandum est: nam, quia Christus sol verus et dies est verus, sole ac die sæculi recedente, quando oramus et petimus ut super nos lux denno veniat, Christi precamur adventum lucis æternæ gratiam præbiturum. Christum autem diem dictum declarat in Psalmis Spiritus sanctus: Lapis, inquit, quem repronaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factus est iste^g et est admirabilis^h in oculis nostris. Iste est dies quem fecit Dominus, ambulemus et jucundemur in eo (Psal. CXVII, 22, 25). Item, quod sol appellatus sit Malachiasⁱ propheta testatur dicens: Vobis autem qui timetis nomen Domini, orietur sol justitiæ, et in alis ejus curatio est (Malach. IV, 2). Quod si in Scripturis sanctis sol verus et dies verus est Christus, hora nulla a Christianis excipitur quominus frequenter ac semper Deus debeat adorari; ut qui in Christo, hoc est in sole et in die vero, sumus, insistamus per totum diem precibus et oremus, et quando mundi lege decurrens vicibus alternis nox revoluta succedit, nullum de nocturnis tenebris esse orantibus damnum potest, quia filiis lucis et in noctibus dies est. Quando enim sine lumine est eni lumen in corde est? aut quando sol ei et dies non est cui sol et dies Christus est?

XXXVI. Qui autem in Christo, hoc est in lumine, semper sumus, nec noctibus ab oratione cessemus. Sic Anna vidua sine intermissione rogans semper et vigilans perseverabat in promerendo Deo, sicut in Evangelio scriptum est: Non recedebat, inquit, de templo, jejuniis et orationibus serviens nocte ac die (Luc. II, 37). Viderint vel gentiles, qui necdum illuminati sunt, vel Judæi, qui, deserto lumine, in tenebris remanserunt. Nos, fratres dilectissimi, qui in Domini luce semper sumus, qui memimus et tenebris quid esse accepta gratia cœperimus, computemus noctem pro die. Ambulare nos credamus semper in lumine, non impediamur a tenebris quas evasi-

LECTIONES VARIANTES.

^a Opera quæ sunt Lam. Ebor. Lin. NC. 1.

^b Sacramentum Ver. Sacramenta Vat. 2.

^c Domino serviebant Lam. Bod. 2. NC. 1. Serviebant Oxon. Lips.

^d Adoratio Ver.

^e Astabo Lam. MA. NC. 1, Bod. 2, 3.

^f Factum est istud Pen. Paris. Vict.

^g Mirabilis Ar. Ben.

^h Malachiel Ver. Vict.

STEPH. BALUZII NOTÆ.

XXXIV.—*Petrus hora sexta.* Vide Tertullianum in initio libri de Jejunii, Hieronymum in Epistola ad Eustochium de Custodia virginitatis, et Danielis Heinsii annotationes in Clementem Alexandrinum pag. 77.

XXXV.—*Observatas.* Quædam vetera exemplaria habent observandas, unum meum constitutas.

Mane assistam. Codex Segnerianus, mane adstabo tibi et videbo te. Alii tres, mane adstabo tibi et exaudies me.

Ambulemus. Tres libri veteres, exultemus et late-

mur. Alii quatuor et editio Morelliana, exultemus et incundemur. Segnerianus, letemur et epulemur in eum.

Malachias. Veteres editiones et tredecim libri veteres habent Malachiam, Fuxensis Malachiel, Veronen-sis Malachiel.

XXXVI.—*Deserto lumine.* Ita ferme omnes libri veteres. Quatuor tamen habent deserti a lumine. Alii tres, derelicti a lumine.

mus. Nulla sint horis nocturnis precum damaa, nulla orationum pigra et ignava dispendia. Per Dei indulgentiam recreati ²¹⁶ spiritaliter et renati, imitemur quod futuri sumus. Habituri in regno sine interventu noctis A solum diem, sic nocte quasi in lumine vigilemus. Oraturi semper et acturi gratias Deo, hic quoque orare et gratias agere non desinamus.

LIBER AD DEMETRIANUM.

ARGUMENTUM.—Demetriano, Africæ proconsuli, contententi Christianis imputari debere bella, famem et pestem quibus tum orbis divexabatur, quod ab ipsis dii non colerentur; pulchre respondet (ubi deduxit mundi senio omnia deteriora fieri) ipsos potius ethnicos tantarum cladium causam esse, quod Deum non colerent et Christianos præterea injustis persecutionibus agitent. Deinde, ubi illi exprobravit tormentorum inusitata genera quibus Christianos præ aliis reis torquebat, non ad confessionem, sed ad negationem, deorum impotentiam arguit; tum quod ipsi se defendere nequeant, atque adeo Demetrianus qui illos vindicabat, ab ipsis potius coli quam ipse eos colere deberet; tum quod a Christianis de obsessis corporibus ejecti, quid sint ipsi constentur. Neque vero ruinas regum, facturas opum et similia mala quæ persecutiones Christianorum divinitus in vindictam comitabantur, ideo vindictas non censi, quod illis etiam communes essent, quandoquidem gaudium iis potius sint omnia illa, quam pœna. Proinde, dum C

tempus est, ad mentem redeat hortatur, vel saltem metu iudicii et semper ardentis gehennæ ignis. Imitatur autem ipse partim Tertulliani Apologeticum et librum ad Scapulam, partim Minutii Felicis Octaviium. PAMEL.

I. OBLATRANTEM te et adversus Deum, qui inus et verus est, ore sacrilego et verbis impiis obstrepentem frequenter, Demetriane, contempseram, verocundius ac melius existimas errantis imperitiam silentio spernere, quam loquendo dementis insaniam provocare. Nec hoc sine magisterii divini auctoritate faciebam, cum scriptum sit: *In aures imprudentis noli quicquam dicere, ne, quando audierit, irideat sensatos sermones tuos* (Prov. xxiii, 9). Et iterum: *Noli respondere imprudenti ad imprudentiam ejus, ne similis sis illi* (Prov. xxvi, 4). Et sanctum quoque jubeamur intra conscientiam nostram tenere, nec inculcandum porcis et canibus exponere, loquente Domino et dicente: *Ne dederitis sanctum canibus, neque miseritis*

STEPH. BALUZII NOTÆ.

AD DEMETRIANUM. — Nihil est facilius, nihil magis obvium quam reprehendere studia aliorum, eum ingenia humana, ut lib. iv *Epist.* xxii ait Symmachus, prompta ad arguendum esse omnibus liqueat. Cujus rei exemplum ex Augustino retulimus in initio notarum nostrarum ²⁶⁹ ad Cyprianum. Lactantius lib. iv, cap. 4, reprehendit sen potius, ut Hieronymi verbo utar, mordet Cyprianum quod in hac oratione, quæ scripta est adversus inimicum christianæ religionis, utatur testimoniis sacrae Scripturæ, quam ille utique vanam, fictam, commentitiamque putabat, eum potius argumentis et ratione refellendus fuisset, id est humanis testimoniis, philosophorum videlicet et historicorum, ut suis potissimum refutaretur auctoribus. Contra, Tertullianus in initio libri *de Testimonio animæ* ait: *Magna curiositate et majore longe memoria opus est ad studendum, si quis velit ex litteris receptissimis, quibusque philosophorum vel poetarum vel quorumlibet doctrina sapientiæ secularis magistrorum testimonia excerpere christianæ veritatis, ut æmuli persecutoresque ejus de suo proprio instrumento et erroris in se et iniquitatis in nos rei revincantur.* Existere qui crederent sanctum quoque Hieronymum in eadem cum Lactantio sententia fuisse, quia is in *Epistola ad Magnum* refert istud iudicium Lactantii de hoc opere sancti Cypriani adversus Demetrianum. Verum illi vehementer, meo quidem iudicio, erraverunt. Hieronymus enim non refert illud Lactantii iudicium tamquam approbans, sed ut ostenderet Lactantium putasse melius facturum fuisse Cyprianum, si in refellendo Demetriano usus esset testimoniis philosophorum et poetarum, quam eum usus est testimoniis sacrae Scripturæ adversus hominum ethnicorum. Id

vero Hieronymus ita faciebat ut etiam testimonio Lactantii ostenderet posse scriptores ecclesiasticos uti testimoniis sæcularium litterarum in lucubrationibus suis. Idem in *Epistola ad Ctesiphontem* adversus Pelagianos ait posse cum paucis sententiosis Scripturarum hæreticorum et per eos philosophorum argumenta convinci. Luciferianus apud eundem Hieronymum ait: *Oro te ut philosophorum argumentatione deposita, christiana mecum simplicitate loquaris.* Cæterum Baronius anno 256 optimis argumentis ostendit censuram Lactantii non esse legitimam. (Cf. *D. Le Nourry dissertationem de hoc S. Cypriani opere, infra in hoc tomo ex integro recensam*).

I.—*Ad Demetrianum.* In codice Corbeicensi sic inscriptus est hic liber: *Incipit Epistola sancti Cypriani ad Demetrianum paganism episcopum.* Proconsulem Africæ fuisse censuit Nicolaus Vignierius in sua historia ecclesiastica. Quis autem ille fuerit recte disputatum est in notis editionis Anglicanæ, ubi scriptum est vesimilius esse illum fuisse iudicem in civitate Carthaginiensi aut aliquem et consiliaris qui præsidi solebant in iudiciis assistere.

Nec hoc sine magisterii divini. Post hæc Pamelius adiecit et nominis, quod additamentum ego reperi in tribus antiquis codicibus. Deest autem in antiquis editionibus, in xxi libris nostris, et in quatuor Anglicanis. In aliis duobus nostris legitur, *sine magisterio divine auctoritatis.* Quo etiam modo scriptum est in margine editionis quæ dicitur Cravii. Hanc vero lectionem magis probat Pamelius. Rigaltius et Angli retinuerunt in contextu additionem Pamelii. Ego delevi, quia superflua est, et major pars veterum exemplarum eam non habet.